

Ο ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Α΄.

8 Μαρτίου 1905

Ὁ πολυθρόνητος αὐτοκρατορικὸς Ἐπίτροπος παρὰ τῆ ἱερᾷ Συνόδῳ τῆς Ρωσσίας Προβιετονόστσεφ, σχολιῶν ἐν εἰδικῇ συγγραφῇ πρό τι-
των ἐτῶν τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα, ἵνα τὸ καταρθῆ, ἵνα τὸ
προσηλακίση, καὶ ζητῶν παραδείγματα κατ' αὐτοῦ ἐκ τῶν πραγμάτων,
ἐκ τῶν συζητήσεων ἐν Εὐρώπῃ ἱστορικῶν δεδομένων, ἐπικαλεῖται τὴν
Ἑλλάδα. «Ὅστις θέλει νὰ κατανόησιν μέγρι τίνος σημείου καταπτώσεως
δύναται νὰ ἐξωθήσῃ ἕνα λαὸν καὶ ἐν κράτος ὁ ἀπόλυτος κοινοβουλευτι-
σμός, ἄς ἐπισκεφθῆ τὴν δεσποτικὴν Ἑλλάδα». Ταῦτα περίπου λέγει ὁ
ἀπολογητὴς καὶ ὑπερμαχος τοῦ μᾶλλον ἀπολύτου δεσποτισμοῦ, ὁ πρό
ὀλίγων ἔτι μηνῶν διακηρύξας, ὅτι ὁ Τσαίρος εἶνε ὁ ἐπίγειος θεός, πρὸ
τοῦ ὁποίου πᾶσα ἄλλη βούλησις ἢ ἐνέργεια ὑφείλει νὰ ὑποκύβῃ καὶ νὰ
ἐκμηδενισθῆ. Ὅτε κατὰ πρῶτον ἀνέγει τον ἀφορισμὸν τοῦ νέου Δε-
μαίτρου τῆς Πετροπόλεως κατὰ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτεύματος, τοῦ κατ'
εὐφημισμὸν καλουμένου κοινοβουλευτικοῦ, ἀνεπόλησα ἐν τῷ νῶ τὴν
φλογερὰν ἐκείνην ἀποστροφὴν, ἣν κατὰ ζοφερὰν περίοδον τῆς γαλλικῆς
ἐπαναστάσεως ἐξετόξευσε κατὰ τῶν τρομοκρατικῶν τῆς Γαλλίας ὁ Κά-
μillos Δεμουλέν : «Ἄθλιοι, δὲν βλέπετε, ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης
καὶ οἱ φίλοι των, θέλοντες νὰ ἐξευτελίωσι τὴν δημοκρατίαν, φέρουσι
ὡς παράδειγμα σᾶς καὶ τὴν Γαλλίαν ;»

Διατί κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, ἀρχόμενος σοβαρᾶς ὕσον καὶ θλι-
βερᾶς ἐπισκοπήσεως τοῦ ἐν Ἑλλάδι Κοινοβουλευτισμοῦ, μελέτης περὶ τῆς

ἀποτυχίας αὐτοῦ, ἔνεκα ὠρισμένων, ἀναμφισβητήτων, ὁμολογουμένων παρὰ πάντων αἰτίων, νὰ μὴ ἐπαναλάβω ἀνάλογον ἀποσιροφὴν πρὸς τοὺς ἀπὸ τεσσαρακονταετίας συντελέσαντας καὶ συντελοῦντας ἐν τῇ ταλαίρῃ ἡμῶν πατριδί εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀτίμωσιν, διατί νὰ μὴ ρήρω εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν τὴν ἀγανάκτησιν, ἣτις μὲ κατέχει ἐπὶ τοῖς τελεσθεῖσι καὶ τελοῦμένοις ἐγκλήμασι κατὰ τοῦ δυσμοίρου ἑλληνικοῦ ἔθνους ; « Δυστυχεῖς δὲν ἐνοήσατε ἐπὶ τέλους, ὅτι πάντες οἱ περὶ τῆς ἡμετέρας πατρίδος ἀσχολούμενοι, ἐχθροὶ ἢ φίλοι, θέλοντες νὰ καταγγείλωσι τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα, φέρουσι ὡς παράδειγμα τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο κράτος καὶ τοὺς στραγγαλιστὰς πάσης ἐθνικῆς τιμῆς καὶ προόδου ; »

Τὸ ἑλληνικὸν πολίτευμα, ἔλεγε πρὸ ἐτῶν ὁ Taine, κατέστη triste plaisanterie. Ὅχι· καὶ χειρότερον. Τὸ ἑλληνικὸν πολίτευμα καὶ τὸ δι' αὐτοῦ λειτουργοῦν ἑλληνικὸν κράτος κατέστη τὸ κοιμητήριον τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὸ ἰκρίωμα, ἐφ' οὗ ἀπαγχονίζεται ὁσημέραι ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καὶ ἰδέα.

Ἐπιβάλλεται εἰς πάντα Ἕλληνα τὸ καθῆκον ν' ἀναλύσῃ τὸ καθεστὼς τοῦτο, νὰ τὸ ἀνατάμῃ, νὰ τὸ μελετήσῃ. Δύναται νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει, νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἱστορίαν τῶν τελευταίων τεσσαράκοντα ἐτῶν, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων λειτουργεῖ ἄνευ διακοπῆς. Τί γενναῖον ἀπετελέσθη κατὰ τὰς τέσσαρας ταύτας δεκαετηρίδας ; Πλέον ἢ ὕπαξ ἡ Ἑλλὰς ἐστιγματίσθη καὶ ὡς ἔθνος καὶ ὡς κράτος. Ἄν τι ἀγαθὸν ἐγένετο, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν τύχην, εἰς εὐνοϊκὰς περιστάσεις, εἰς μερικὰ ἄτομα, εἰς τὰς συμπαιθείας πρὸς τὴν προγονικὴν εὐκλειαν. Οὐδὲν ἐτελέσθη διὰ τοῦ κράτους. Πρὸ τεσσαρακονταετίας ἐδόθη ἐπίσημος ὑπόσχεσις νὰ κατασιῇ ἡ Ἑλλὰς πρότυπον κράτους. Ἄλλ' ὅπως τὰ πράγματα ἀπέδειξαν, ὁ Ἑλληνισμὸς ὡς κράτος κατῆλθεν εἰς τὴν τελευταίαν βαθμίδα.

Καθ' ὃν χρόνον, ἐν ἔτει 1864, ἐκανονίζετο τὸ νέον κοινοβουλευτικὸν καθεστὼς, ἐν μόνον αὐτόνομον, ὑπὸ ἐλευθέρους θεσμοὺς διατελοῦν, ὑφίστατο κράτος ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου. Ἦτο ἡ Ἑλλὰς. Πάντες οἱ λοιποὶ χριστιανικοὶ λαοὶ τῆς Χερσονήσου ταύτης ἐξηγοῦντο ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀπὸ τῆς τουρκικῆς δεσποτείας. Ἡ Ρωμανία, ἡ Σερβία, τὸ Μαυροβούνιον ἦσαν ἡμιαντόνομα κρατίδια, ἐστερημένα

πάσης ἐθνικῆς συνειδήσεως, πάσης πολιτικῆς συντάξεως καὶ ὀργανώσεως.

Ἡ Βουλγαρία ἦτο τουρκικὴ ἐπαρχία, περὶ τῆς ὁποίας οὐδὲ λόγος ἐγένετο.

Ἡ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ἐθεωρεῖτο τὸ κέντρον καὶ ὁ πυρὴν τοῦ μέλλοντος χριστιανικοῦ κράτους ἐν τῇ ὁσημέρᾳ ἀπὸ τῆς τουρκικῆς βαρβαρότητος ἀποσπασμένη Ἑλληνικῇ Χερσονήσῳ. Πρὸς αὐτὴν ἔστρεφον τὴν προσοχὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἀγάπην οἱ πλεῖστοι τῶν ὑποδούλων. Ἦγεῖτο ἐν τῇ ἐκπολιτιστικῇ σταδιοδρομίᾳ τῶν λαῶν, οἵτινες ἀπειτέλουν ἄλλοτε τὸ καθεστὸς τῆς ἑλληνοβυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας. Ὑπῆρχον μάλιστα καὶ οἱ φρονοῦντες, ὅτι ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἑλληνικῆς ιδέας οἱ ἀλλόφυλοι λαοὶ τῆς Χερσονήσου θὰ ἐξηγείροντο ἀπὸ τῆς δουλείας εἰς ἐλεύθερον βίον, τηροῦντες τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ὑπόστασιν καὶ αὐτονομίαν, ἂν οὐχὶ πολιτικῶς, ἀλλὰ θρησκευτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς, συντεταγμένοι ὑπὸ μίαν ἀρχήν, τὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ὁποίου τοσοῦτους αἰῶνας διῆλθον ἐν θλίψει, ἀλλὰ καὶ ἐν παραμυθίᾳ, καὶ ἐν ἐλπίσιν.

Οὐδὲν τούτων. Καθ' ὃν χρόνον τὸ ἐλεύθερον ἑλληνικὸν κράτος, ἐγκαταλιπὼν τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ πρόγραμμα, ἀπέστη πύσης σοβαρᾶς σκέψεως καὶ ἐνεργείας πρὸς πραγμάτωσιν αὐτοῦ, περιορίσθη εἰς χυδαίους καὶ ἀγόνους ἐσωτερικοὺς διαπληκτισμούς, καταστὰν ἀντικείμενον τῆς χλεύης καὶ τῆς ὀλιγορίας τῶν φίλων καὶ τῶν ἐχθρῶν, οἱ ἄγνωστοι τῆς προτεραίας λαοί, οἱ ἀπὸ αἰῶνων στρεφόμενοι περὶ τὸν ἑλληνικὸν ἀστέρα, ἤρξαντο τὸ μὲν λαμβάνοντες ἐθνικὴν αὐτοσυνειδησίαν, τὸ δὲ καὶ ἀμφισβητοῦντες τὰ σκῆπτρα, οὐ μόνον τῆς ὑπεροχῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπικρατήσεως ἐν τῇ περιμαχητῇ Ἑλληνικῇ Χερσονήσῳ. Ἡ Ρωμανία, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἀξιοτάτου ἡγεμόνος, συμπραττόντων μετ' αὐτοῦ πολιτικῶν ἀνδρῶν, φιλελευθέρων τε καὶ συντηρητικῶν, μὴ ὑποτασσόντων τὸ γενικὸν συμφέρον εἰς τὰ ἀτομικά, κατέστη κράτος εὐρωπαϊκὸν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ὀργανώθη κατὰ τὰς νεωτάτας μεθόδους τῆς κοινωνικῆς προόδου, ἐκ τοῦ μηδενὸς συνέταξε στρατόν, ἀμυλλώμενον ἤδη πρὸς τοὺς ἀρίστους τῶν εὐρωπαϊκῶν, καὶ δὲν διστάζει κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην νὰ ἐπιβάσῃ τὴν σημαίαν μακεδονικῆς πολιτικῆς, ἔστω καὶ ἐπὶ ἐδάφους λίαν ἀγόνου δι' αὐτὴν καὶ ἀπροσφόρου. Ἡ Σερβία, παρὰ τὰ ἀτυχήματα αὐτῆς, παρὰ τὰς δυναστικὰς παρεκτροπὰς, αἵτινες οὐ μικρὸν τὴν ἐβλαψάν ἐν τῇ

ἐκτιμήσει τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, προσπαθοῦσα παντὶ τρόπῳ τὸ διατελῆ τοῦλάχιστον στρατιωτικῶς συντεταγμένη, ἀναμιμνησκομένη τῶν ἀρχαίων πολεμικῶν παραδόσεων, ὑπερτερεῖ ἐν τούτῳ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τὸ ἑλληνικὸν κράτος, ἀλλ' διατάζουσα ἐπίσης, ὡς καὶ ἡ Ρωμανία, νὰ διεκδικῆ ὑπὲρ ἑαυτῆς ἅπασαν τὴν Μακεδονίαν, παρὰ τὸ ὀλιγάριθμον τῶν σερβοφρόνων ἐν τῇ γῶρᾳ ταύτῃ.

Ἄλλ' ὅτι καταπλήττει τὸν παρακολουθοῦντα τὴν ἐξέλιξιν τῶν πολιτικῶν σχέσεων καὶ πραγμάτων τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, εἴνε ἡ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην χρονικὴν περίοδον σύνταξις καὶ ὁργάνωσις τῆς Νέας Βουλγαρίας. Γράφω ταῦτα μετ' ὀδύνης, ἀλλὰ καὶ ἀγανακτήσεως. Πρὸ εἰκοσιπενταετίας μόνις, πρὸ τῆς Συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ τοῦ Βερολίνου, δὲν ὑφίστατο πράγματι Βουλγαρία. Βουλγαρογίλωσσοι πληθυσμοί, τέως ἔστερημένοι ἐθνικῆς συνειδήσεως, φυλετικῶς μόνον κεκτημένοι ἔθνη, διὰ τῆς μεσολαβήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας ξένης, καὶ διῆ ἀνθελληνικῆς πολιτικῆς, μόνις ἀπειτέλεσαν αὐτόνομον ἡγεμονίαν, ἔστω καὶ ἐξηρημένην μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἐκ τῆς τουρκικῆς δεσποτείας, ἀπέδειξαν ἔκτακτον ψυχικὸν σθένος, ἐδημιούργησαν κράτος, λαμβανόμενον ἤδη ὑπὲρ ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου, ἐπαγγέλλονται δὲ μεγάλην πολιτικὴν καὶ πέρα τῶν ὁρίων τῆς πατρίδος των. ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ, ὡς ἀμφισβητοῦσιν ὡς ἀνηκούσας αὐτοῖς ἐκ τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν συγχρόνων ἐθνολογικῶν δεδομένων, ἅτινα ἐπιτηδειότατα διαστρέφουσι καὶ πλαστογραφοῦσι, τέτοιοι πρὸς κατάκτησιν αὐτῶν *per fas et nefas*. Ἡ πρόοδος τῆς Βουλγαρίας, ἀπορρέουσα ἀπὸ σοβαρᾶς διοικητικῆς ὁργανώσεως ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, βασιζομένη δὲ ἐπὶ ἀρίστης στρατιωτικῆς συντάξεως, διδάσκει τί δύναται νὰ πράξῃ λαὸς, ὅσον οὗτος καὶ ἂν ὑστερῇ πνευματικῶς ἄλλων λαῶν, ἀλλὰ διατελῶν ὑπὸ κυβέρνησιν σοβαρὰν καὶ ἰσχυράν, ἔχουσαν μέθοδον καὶ πρόγραμμα. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ Βουλγαρία κατέστη ἐπικίνδυνος. Βλέπω ἐν τῇ πολιτικῇ τοῦ ἡγεμόνος Φερδινάνδου τὴν πολιτικὴν Φιλίππου τοῦ Μακεδόνα. Οὐαὶ τοῖς τυφλώττουσι! Τὸ παράδειγμα τῆς χθесиῆς Βουλγαρίας ἔαρεπε νὰ συνεισῆ, ἀλλὰ καὶ νὰ διδάξῃ ἄλλους λαούς, πνευματικῶς ὑπεριτέρους, ἄλλα κράτη παλαιότερα.

Τί ἔπραξεν ἡ Ἑλλάς, τὸ ἀρχαιότερον τῶν κρατῶν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, ὁ λαὸς τῶν μεγάλων προσδοκιῶν, οὗ ἡ ἱστορικὴ παλιγγενεσία ἐξέπληξε τὸν κόσμον ὀλόκληρον, ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου

αἰῶνος ; Τί γενναῖον δύναται νὰ παρουσιάσῃ ὡς κράτος κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην τεσσαρακονταετίαν ; Δύο ἐπιστρατείας, προκαλεσάσας τὰ μειδιάματα, ἂν μὴ τὴν καταφρόνησιν φίλων καὶ ἐχθρῶν. Μίαν πτώχευσιν, ἐπευφημηθεῖσαν ἐν τῷ ἀθλίῳ ἑλληνικῷ Κοινοβουλίῳ, ἀλλ' ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ οικονομικὴ ὑποδούλωσις τῆς ἐλευθέρου Ἑλλάδος ὑπὸ ξένην οικονομικὴν ἐποπτείαν καὶ διαίκησιν. Καὶ ἐπὶ τέλους, φοβερόν εἰπεῖν, ὅ ἐγκληματικὸς ἐκεῖνος πόλεμος τοῦ 1897, τὸ μέγα, τὸ ἀνεξάλειπτον σήγμα τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, βαρῦτον αὐτὸ τὸ πολιτικὸν κατεστῶς καὶ μόνον, οὐχὶ δὲ τὸ ἑλληνικὸν γένος, ἐλεύθερόν τε καὶ ἀλύτρωτον, τὸ ὅποιον δὲν ἐδίστασεν, εὐθύς ὡς ἐκλήθη, νὰ προσενέγκῃ τὸ χρῆμα αὐτοῦ καὶ τὸ αἷμα ὑπὲρ τῆς πραγματώσεως τοῦ μεγάλου ιστορικοῦ προπορισμοῦ του. Τίτος λόγος ἔνεκα ἠτιμιάσθη ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸν κομμικτραγικὸν ἐκεῖνον πόλεμον ; Τίνα βαρύνει ἢ ἐξ αὐτοῦ εὐθύνη ; Ὁ ἐλεύθερος ἑλληνικὸς λαὸς, μὴ κατανοῶν, ὅτι εἶνε ἐλεύθερος, ἀλλὰ καὶ ὑπεύθυνος ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ὅλου γένους, μεθ' οὗ διατελεῖ εἰς ἀλληλεγγύην, οὐδέποτε ἐσκέφθη νὰ ζητήσῃ εὐθύνας παρὰ τῶν αἰτίων τῆς ἐθνικῆς ἀτιμώσεως ; ἀλλὰ, χεῖρον ἔτι, οὐδέποτε ἐσκέφθη περὶ οικονομικῆς περισυλλογῆς, περὶ στρατιωτικῆς ἀνορθώσεως καὶ συντάξεως. Ἡ πολιτικὴ ἀκολασία, αὐτοῦ ἐπιτεύοντος καὶ ἐπευφημοῦντος, ἐξακολουθεῖ. Τίς σωφρονῶν δὲν προβλέπει, οὕτως ἐξακολουθούντων τῶν πραγμάτων, ἐπιδεινωθέντων μάλιστα ἀπὸ τῶν τελευταίων τοῦ πολέμου συμφορῶν, νέαν οικονομικὴν πτώχευσιν, φοβερωτέραν τῆς πρώτης, καὶ νέας ἐθνικὰς καταστροφάς, λαμβάνοντος ὑπόστασιν καὶ πραγμάτωσιν τοῦ βουλγαρικοῦ προγράμματος, δαπάναις τῶν ἑλληνικῶν δικαίων, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ, ἀποσπωμένης τῆς Ἠπείρου καὶ πάσης ἄλλης ἑλληνίδος γῆρας ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς μεγάλης μητρὸς, αὐτῆς πιθανώτατα τῆς ἐλευθέρου πατρίδος ὑποδουλουμένης ;

Κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, κρισιμοτάτην ἴσως πασῶν, καθ' ἣν ὁ βουλγαρικὸς πόνος ἐτοιμίζεται νὰ πατήσῃ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, καθ' ἣν τὸ ἀλύτρωτον γένος τρέμει καὶ φοβικῶς πρὸ τῶν κινδύνων παρουσιαζομένης καταστροφῆς, ὁ ἐλεύθερος ἑλληνικὸς λαὸς σκέπτεται μόνον περὶ τῆς ἐσωτερικῆς μικροπολιτικῆς, περὶ τῶν ἐπαρχιακῶν του συμφερόντων. Μεταξὺ ἐκλογέων καὶ ἀντιπροσώπων ὑφίσταται ἡ εὐτυχεστέρα ἐπικοινωνία. Ἐπεμβάσεις εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διακίσεως. Ἡ διοίκησις λειτουργεῖ κατ' ἐπίφασιν, τῶν

πάντων ἀδιαφορούντων. Εἰς τοιοῦτο θλιθερὸν σημεῖον περιήλθον κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον καιρὸν τὰ τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας.

Οὐδεὶς ὁ διαμαρτυρούμενος πρὸ τῆς μεγάλης ταύτης πολιτικῆς ἀκοσμίας, οὐδεὶς ὁ δυσφορῶν πρὸ τῶν ἐπαπειλουμένων νέων ἐθνικῶν καταστροφῶν. Εὐρίσκουσι πάντες τὰ τελούμενα ταῦτα τόσον φυσικά, ἄρα λογικά. Τίς σκεπτεται ὑπὲρ τοῦ γένους, ὅ π ἔ ρ π ί σ τ ε ω ς κ α ἰ π α τ ρ ῖ δ ο ς, ὑπὲρ συνεχίσεως τοῦ προγράμματος τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας; Κοῦφα πάντα ταῦτα, ἔωλα, ἀνάξια σοβαρῶν ἀνθρώπων, κανονικῶς λειτουργούντων ἐργεφάλων.

Τὸ κ ὄ μ μ α, τὸ κ ὄ μ μ α! Ἡ νίκη τούτου καὶ ἡ ἐπικράτησις εἶνε ὁ ἀπόροητος πόθος, ἡ μεγάλη ἰδέα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Τοιαύτη ἡ σημερινὴ εἰκὼν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τοῦ ἐλευθέρου κράτους. Ποῖον τὸ συμπέρασμα;

Ἡ χρεωκοπία τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ.

B.

8 Μαρτίου 1905

Πρὸς θεραπείαν ὀργανικοῦ νοσήματος ἀνάγκη πρωτίστως νὰ προσηγηθῇ ἡ διάγνωσις αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετὰ τὴν διάγνωσιν, πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἡ θεραπεία, ἔστω καὶ διὰ τῆς χρήσεως τῶν πικροτάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰσχυροτάτων φαρμάκων.

Τοιαῦτα εἶνε τὰ διδύγματα τῆς παθολογίας τοῦ τε ἀτομικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ.

Ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους νοσεῖ καὶ νοσεῖ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου. Πλεῖστοι ἐμελέτησαν τὸ νόσημα καὶ συνέστησαν ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ φάρμακα πρὸς θεραπείαν. Δυστυχῶς οὐδὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε. Ἡ νόσος ἐξακολουθεῖ παρατεινομένη κατέστη χρονία. Ἀλλοίμονον δὲ καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐὰν ἐξακολουθήσῃ ἡ αὐτὴ ἀδράνεια πρὸς θεραπείαν. Ἀλλοίμονον, ἂν ἀφραθῇ εἰς τὴν τύχην νὰ πράξῃ ὅτι ἀδυνατοῦσιν ἢ δὲν θέλουσιν οἱ ἄνθρωποι. Θὰ ἐπέλθῃ μοιραίως ἡ πλήρης ἀτονία, ἡ μιτρασμὸς, ἡ καταστροφή.

Τὸ ἑλληνικὸν πῶλευμα, ὅπως κατενοήθη καὶ ἐφαρμόζεται κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην τεσσαρακονταετίαν, εἶνε ἄρρησις πολιτεύματος. Κατὰ

τὸ φαινόμενον εἶνε δημοκρατικόν, τοῦ μοναρχικοῦ παράγοντος ἐλάχιστα σημαίνοντος ἐν τῇ ὅλῃ λειτουργίᾳ. Ἄλλὰ κατ' οὐσίαν, πράγματι, εἶνε ὀλιγαρχικόν, καὶ ὀλιγαρχικὸν τοῦ χειρίστου εἶδους, πρότερον μὲν βασιζόμενον ἐπὶ οἰκογενειακῶν πολιτικῶν ἐπιρροῶν, δημιουργηθεισῶν τὸ πρῶτον ἐξ ἱστορικῶν λόγων, καὶ μετὰ ταῦτα διὰ τῆς βίας καὶ τῆς καταστρατηγήσεως τῶν νόμων, ἀπὸ τινος δὲ χρόνου καὶ ἐπὶ τοῦ πλούτου, ἀδιάφορον τῆς τρόπῳ ἀποκτηθέντος.

Πρὸ τοιαύτου πολιτικοῦ συστήματος ἡ βασιλικὴ ἐξουσία ἐξουδετερώθη, ἡ δὲ δύναμις τοῦ λαοῦ ἐξεμηδενίσθη. Ὁ λαὸς λαμβάνει ὄντοτητα καὶ ὀψίστασιν μόνον κατὰ τὰς ἐκλογάς. Ψηφίζει ἄνευ συνειδήσεως· ψηφίζει πρόσωπα μόνον, οὐχὶ δὲ ἰδέας, οὐχὶ πολιτικὰ συστήματα. Μετὰ ταῦτα, ἐν ἔχει καθῆκον, τὴν καταβολὴν φόρων.

Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ λαοῦ καὶ τῆς βασιλείας ἐγκαθιδρύθη ἡ ὀλιγαρχία, ἀπόλυτος, στυγρὴ, ἐγωϊστικὴ. Οὐαὶ εἰς τοὺς κατ' αὐτῆς ἀντιπράκτοντας! Θὰ ὑποκύψωσιν. Ἔχει μεθ' ἑαυτῆς ἀκατάβλητον ἔρεισμα αὐτὸν τὸν λαόν, ὅστις τὴν παρακολουθεῖ καὶ τὴν ἐνισχύει ἄνευ ἐπιγνώσεως. Ἐργάζεται ὑπὲρ τῆς ὀλιγαρχίας, ἐν τῇ ἀκροαίᾳ τῶν φρονῶν, ὅτι ἐργάζεται ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Οἷα χονδροειδῆς πλίνθη! Καὶ ὅμως αὐτως ἔχουσι τὰ πράγματα.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς ὀλιγαρχικῆς παμβασιλείας δὲν καταγγέλλεται ταύτῃ τῇ στιγμή κατὰ πρῶτον. Οὐκ ὀλίγοι τῶν μελετησάντων τὴν νεωτέραν τῆς Ἑλλάδος ἱστορίαν, ἰθαγενεῖς τε καὶ ἀλλόφυλοι, κατήγγειλαν τὸ κακόηδες νεόπλασμα, τὸ λυμαινόμενον καὶ καταβιβρωσκόν τὸν ἑλληνικὸν ὄργανισμὸν. Δυστυχῶς ἐλάχισται ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς θεραπείαν, ἀλλὰ καὶ αὗται ἠσφόδησαν ἢ ἀπέτυχον.

Καὶ ἐν τούτοις πρόπει νὰ παταχθῇ ἡ ὀλιγαρχία αὕτη. Εἶνε ὁ μέγας ἐχθρὸς, ὁ παρακωλύων τὴν πλήρη ἀναγέννησιν, τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν τυχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους.

Συνοψίζω τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς παλυγενεσίας ἀπὸ τοῦ σωτηρίου ἔτους 1821.

Ἡ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπερφυῆς ἔντασις τῶν ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν δυνάμεων τοῦ ἑλληνικοῦ γένους δὲν ἐπήνεγκε τὰ ἀποτελέσματα, ἅτινα ἀνεμύνοντο εὐλόγως καὶ παρ' αὐτῶν τῶν πολεμίων τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος. Ἀνέλυσαι ἐν ἄλλῃ μελέτῃ τὰ αἷτια τῆς μὴ πλήρους ἐπιτυχίας τῆς Ἐπαναστάσεως, παρὰ τὰς θυσίας καὶ τὸν

ἡρωϊσμὸν τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἀπαραμίλλου ἐκείνης γενεᾶς. Ἐπιτραπήτω μοι ἤδη νὰ ἐπαναλάβω ἐνταῦθα τὰς πρὸ τετραετίας δημοσιευθείσας περὶ τοῦ ζητήματος τούτου σκέψεις.

« Ἡ ἑλληνικὴ Ἐπαναστάσις ἠδύνατο νὰ θριαμβεύσῃ καὶ ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, ἂν ἐγίνωσκε τὸ ἔθνος ν' ἀναζητήσῃ καὶ νὰ εὖρη ἐκεῖνο, οὔ ἑσπερεῖτο καὶ οὔ ἡ ἔλλειψις ἐπήνεγκε τὰς μερίστας τῶν συμφυροῶν καὶ οὐκ ὀλίγας ἀποτυχίας. Ἐλείπεν ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἡ πολιτικὴ ἐνότης, ἡ ψυχὴ ἡ συγκεντρώσις τῶν διεσπασμένων δυνάμεων τοῦ ἔθνους καὶ ἡ ἀνιάθεισι αὐτῶν εἰς ἐνιαίαν διεύθυνσιν. Ἡ παλαιὰ ἁμαρτία τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἐπανελαμβάνετο αὐθις ἐν τῇ ἀναβιώσει αὐτοῦ. Ἄτομισμὸς ὑπέρομετρος, μέχρσι ἐγκλήματος προβαίνων ἐνίοτε, ἦτο ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ τὰ ἐκ τῆς ἐνώσεως καὶ συνεργασίας ἀγαθὰ. Ἐκαστον τμημα, ἐκίστη ἐπαρχία, ἕκαστος ἀρχηγὸς διεξεδίκευ ἰδίαν ἀτομικότητα καὶ ἴδιον κύκλον ἐνεργείας. Τὸ τοιοῦτο δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ διασπείσῃ τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, νὰ ἐξασθενήσῃ αὐταίς, πλέον δ' ἢ ἅπασ νὰ διακυβεύσῃ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος. Ἄν ἐξ αὐτοῦ ἀνεδεικνύετο ὑπέροχος τις προσωπικότης, κεκτημένη τὰς προσηκούσας πρὸς τὸ ἔργον ἀρετάς, συγκεντροῦσα ἐπὶ τὸ αὐτὸ τίς τε ἠθικὰς καὶ τὰς ὕλικὰς τοῦ ἔθνους δυνάμεις, δεξιῶς αὐτὰς χειραγωγῶσα καὶ διευθύνουσα, συνεννοημένη καταλλήλως μετὰ τῆς ἐπισήμου Εὐρώπης, ἐμπνέουσα εἰς αὐτὴν ἐμπιστοσύνην, ἴσως τὰ ἑλληνικὰ πρῶγματα θ' ἔλάμβανον ἄλλοίαν, διάφορον τροπὴν. Δυστυχῶς ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν ὑστέρησεν ἐν τούτῳ. Ἄλλ' ἔσωσεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς ἡ μεγαλουργία, ἡ αὐτοθυσία, τὸ ἀκατάβλητον σθένος, δι' οὗ ἐπεβλήθη ἡ Ἑλλάς ἐπὶ τέλους καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς, καὶ αὐτῶν τῶν ἐκ συστήματος δυσμενῶς διακειμένων. Ὁ ἡρωϊσμὸς ἔσωσε καὶ ἀρέστησε τὴν Ἑλλάδα»¹.

Ἡ ἑλληνικὴ Ἐπαναστάσις ἑσπερεῖτο ἐνιαίου, μονίμου ἀρχηγοῦ, εἴτε ἰθαγενοῦς, εἴτε ἀλλογενοῦς, κατὰ τὴν γροικώδη ἐκείνην ἑπταετίαν, καθ' ἣν τὸ ἔθνος διεξῆγε τὸν ἀπέλπιδα περὶ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα. Ἡ κεντρικὴ ἐνότης θὰ ἦτο ἀκαταδάμαστος δύναμις. Ὡς μὴ εἴσφιλεν, ἡ πολυαρχία ἐπεκράτησε καθ' ἕνα τοῦτο τὸ χρονικὸν διάστημα, μέχρσι τῆς

1 Ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸν δέκατον ἑτατον αἰῶνα (« Ἑλληνισμὸς » Ἰαννουῦ ἀριθμὸς τοῦ 1901).

ἡμέρας, καθ' ἣν ἐν Ναυαρίνῳ διὰ τῆς ὑπὸ τῶν στόλων Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας ναυμαχίας παρίστατο ἡ τελευταία σκηνὴ τοῦ φρικαλέου δράματος. Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεά, αἱ ναυτικαὶ νῆσοι εἶχον τοὺς ἰδίους ἀρχηγούς, διεσπασμένους ἀρχηγούς, μὴ διατάζοντας καὶ πρὸ τῶν ἐμφύλλων ρήξεων πρὸς κορεσμόν τοπικῶν φιλοδοξιῶν. Ἔτεροι ἐπίσης ἐπαρχιακαὶ διαιρέσεις μεταξὺ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν προεστώτων συνετέλειον ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν ἐθνικὴν διαίρεσιν καὶ ἀποσύνθεσιν. Οὐδεὶς ἐκ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, τῶν διαπρεψάντων κατὰ τὸν ὑπερφῶν ἐκεῖνον ἀγῶνα, οὔτε ὁ Κολοκοτρώνης, οὔτε ὁ Καραϊσκάκης, κατέβησε νὰ ἐπιβληθῇ, νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐπαναστάσεως. Τὸ κακόηθες μικρόβιον τῆς διαιρέσεως, τοῦ κομματισμοῦ, τῆς πολυαρχίας, (ἢ κυριολεκτικώτερον τῆς ὀλιγαρχίας) διὰ τὰ μὴ εἶπαι τοῦ κατασπασιτισμοῦ καὶ τοῦ ἀρματολισμοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνάδειξιν ἐνὸς ἀρχηγοῦ, ἐνὸς ἐμπνευσμένου ἐν ὀπιλοῦ προφῆτου, οἷος ἀπαιτεῖται κατ' ἀνάγκην ἱστορικὴν πρὸς ἐπίτευξιν τοσοῦτον μεγάλου σκοποῦ καὶ ἔργου, οἷον εἶνε ἡ ἐπίτευξις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, καὶ ἔτι μᾶλλον ἢ ἀπελευθέρωσις.

Ἐπὶ μίαν στιγμὴν, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ναυαρίνου, ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ἡ πλέον ἢ ἅπαξ παρακωλύσασα τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Ἐπαναστάσεως ὀλιγαρχία ἔμελλεν ὀριστικῶς νὰ ὑποχωρήσῃ διὰ τῆς εἰς Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος ἀναρρήσεως τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου. Ἐκέκμητο ὁ ἀνὴρ πάντα τὰ πρὸς τοῦτο προσόντα. Εἶχεν ὑψηροτέστη ἀπὸ τῆς πρώτης νεότητος τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλληνικῆς παλιγγενεσίας ὡς Κερκυραῖος, ὡς ὑπουργὸς τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἀπόμαχος τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς ἐν Γενεύῃ. Ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ, διακριθεὶς κατὰ τοὺς θυελλώδεις καιροὺς τῆς δευτέρας δεκαετηρίδος τοῦ 19ου αἰῶνος, εἶχεν ἐφελκύσῃ τὴν ἐκτίμησιν πάντων τῶν ἐκ τοῦ σύνεγγυς γνωρισάντων αὐτόν. Ὁ Γάλλος δούξ de Broglie ἔγραψε πολλὰ ἔτη μετὰ τὸν πρόωρον, ὕσον καὶ ἄδικον θάνατον τοῦ Καποδιστρίου, τὰ ἐπόμενα : « Ἦτο ἀγαθὸς ἀνὴρ, ὑπέροχος ψυχῇ, ἀκρόδαιτος χαρακτῆρ, πνεῦμα φαινόον, πολύπειρος εἰς μεγάλα κατορθώματα, δικαίως τιμώμενος ὑπὸ πάντων τῶν μεγάλων πολιτευτῶν, ὧν ἡ γνώμη εἶχε κῆρος ἐν Εὐρώπῃ ». Τοιαῦτα φέρων ἐφόδια ὁ Καποδίστριας, ἐδικαιοῦτο νὰ προσελκύσῃ εἰς ἑαυτὸν τοὺς ἄνδρας τῆς Ἐπαναστάσεως, ὧν ἡ ἀποστολὴ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον εἶχε λήξῃ, πρὸς ἐναρξιν τοῦ ἔργου

τῆς ἀνοικοδομήσεως. Δυστυχῶς δὲν ἐγένετο τοῦτο. Τὸ μὲν ἢ πολιτικὴ καὶ ἢ στρατιωτικὴ ὀλιγαρχία, τὸ δὲ ἢ ἰδεολογία, ἢ ἐπιζήτησις τιντέστου πολιτεύματος, τοῦ ἀντιπροσωπικοῦ, τοῦ κοινοβουλευτικοῦ, οἷον μόλις τῶ καιρῷ ἐκείνῳ ἤρξατο εἰσαγόμενον ἐν τισι χώραις τῆς Εὐρώπης, προηγμέναις ἤδη κατὰ πολιτισμόν, κατὰ κοινωνικὴν ὁργάνωσιν, παρεκώλυσαν καὶ ἀντέδρασαν πρὸς πᾶσαν πολιτικὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος. Τὸ δόγμα τοῦ Κυβερνήτου ἦτο : *Δ α ῖ κ ἢ π ο λ ι τ ε ῖ α ὑ π ὸ ἔ σ χ υ ρ ῶ ἄ ν δ ρ ὁ ς*, *π ε φ ω τ ι σ μ ἔ ν η ν* καὶ *ἄ μ ε ρ ὀ λ η π τ ο ν ἤ γ ε σ ῖ α ν ἔ ν ὅ ς ἄ ν δ ρ ὁ ς*. Ἄλλ' εὔρον ἀντίπαλον ἀκατάσχετον τὴν ὀλιγαρχίαν, τὸν *κ ο τ σ α μ π α σ ι σ μ ὸ ν*, λείψανον περισωθὲν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας.

Οὕτως ἐκαλεῖτο ὁ παραγνωρισθεὶς ἀνὴρ νὰ διεξαγίγη, ἅμα καταλαβὼν τὴν ἐξουσίαν, διπλοῦν ἀγῶνα. Τὸ μὲν, τὸν δημοκρατικὸν ἀγῶνα τῆς ἐγκαταστάσεως κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς εὐκοσμίας ἐν τῇ ἀπὸ αἰῶνων κατεστραμμένῃ χώρῃ, τὸ δὲ ἀγῶνα ὑπάρξεως προσωπικῆς κατὰ τῶν ἀμειλίκτων ἀντιπάλων του. Καὶ ἐν τούτοις ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ ὑπῆρξεν εὐδόκιμος. Δὲν ἐπηγγέλετο μὲν μεγάλας ἰδέας, δὲν ἔφερεν εἰς τὰ χεῖλη του μεγάλας μεταρρυθμίσεις· ἀλλ' εἰργάζετο πρὸς ἀποκατάστασιν *χ ρ η σ τ ἦ ς δ ι ο ι κ ἦ σ ε ω ς*· τοῦτο καὶ μόνον. Τὰ λοιπά, εὐημερία, πρόοδος, πραγμάτωσις ἐθνικῶν πόθων, θὰ ἦσαν ἀποτελέσματα τῆς διοικήσεως ταύτης. Πρώτη μέρεινά του ὑπῆρξεν ἡ λαϊκὴ ἐκπαίδευσις· ἔκτισε σχολεῖα, ὧν πολλὰ διατηροῦνται μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης· εἰργάσθη ἐπίσης καὶ ὑπὲρ τῆς γεωργίας, ἰδρῖσας ἅμα καὶ Σχολὴν πρὸς διδασκαλίαν αὐτῆς. Πενυχρότατος ἦτο ὁ προῦπολογισμὸς τοῦ ἀριστουσιῶτου κράτους, ἀλλὰ τοιαύτη ἦτο ἢ περὶ τὴν διαχείρισιν τῶν οἰκονομικῶν φειδῶ αὐτοῦ, ὥστε καὶ στρατὸν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν ἐπαρκῆ συνετήρει, φρονῶν, ὅτι ἡ ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλὰς ἔπρεπε νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς ἀποστολὴν διὰ τῶν ἰδίων στρατιωτικῶν δυνάμεων.

Τοιοῦτος ὁ πρῶτος Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος· ἄξιος νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν Βασιγκιῶνα καὶ τὸν Βολιβάρ. *Δ α ῖ κ ὁ ς*, φιλόπολις ὑπὸ πᾶσαν ἔποιν. Ἄλλ' ἢ ὀλιγαρχία ἦτο ἀδύνατον νὰ τὸν ἐννοήσῃ, νὰ τὸν ἐκτιμήσῃ, νὰ τὸν ἀνεχθῇ...

Ἐπαγγελλομένη μετὰ τῶν εὐαρίθμων ἰδεολόγων, ἐπιδιωκόντων τὴν ἐμφύτευσιν ἐν τῷ ἀκαλλιεργήτῳ ἀγρῷ τῆς νέας Ἑλλάδος τῶν θεω-

ριῶν τοῦ Μοντεσκοῦ καὶ τοῦ Βένθου, τὴν πρόμαχον τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν, κατώρθωσε τὸν διὰ τῆς βίας θάνατόν του. Ἡ ἐν Ὑδροῦ μὲ ἐ λ λ η ν ι κ ᾶ ! ! ! στοιχεῖα ἐκτυπουμένη ἡφμερὶς « Ἀπόλλων » ἔγραψε τὰ ἐπόμενα τὴν ἐπαύριον τοῦ θανάτου του : « Ἐπεσε τὸ » τέρας τῆς τυραννίας, ἔπεσεν ὁ τύραννος, ἔπεσε θῦμα τῆς ἀκραιφνοῦς » φιλοπατρίας νέων Ἀριστοδίων καὶ Ἀριστογειτόνων, νέων Βρούτων καὶ » Κασσιῶν. Βλέπομεν διὰ τῆς εὐγενοῦς ταύτης πράξεως τὴν ὑψηλὴν τῆς » θείας δίκης ἀπόφασιν, ἐκπληρωνομένην εἰς ἀμοιβὴν τῶν ἀρρήτων καὶ » ἀθεμίτων κακῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ὑπερπληρωθῆ!!!... »

Καὶ τίς φέρει τὴν εὐθύνην τῆς στυγερᾶς πράξεως ; οἱ φανατισθέντες φόνεῖς ; Ὁχι. Ἡ θεία Πρόνοια, ὡς ἀξιοῖ ὁ Ἀπόλλων ; Ὁχι. Ὁ ἑλληνικὸς λαός ; Ἀκόμη περισσότερον ὄχι. Διότι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐλάτρευε τὸν Κυβερνήτην του, τὸν Μ π ᾶ ρ μ π α Γ ι ᾶ ν ν η ν.

Ἀπασαν τὴν εὐθύνην τοῦ ἀνοσίτου φόνου φέρει ἡ ἐν Ὑδροῦ ἐγκατασιῶσα ὀλιγαρχικὴ φατρία, ἐπικούρου προσελθούσης αὐτῇ καὶ τῆς φαναριωτικῆς ἰδεολογίας.

Ἐκτοτε ἡ ὀλιγαρχία οὐδεμίαν ἠνέχθη λαϊκὴν, εὐζοσμον κυβέρονται. Τοῦτο θ' ἀποδειχθῆ ἐκ τῶν ἐπομένων.

Γ'.

17 Μαρτίου 1905

Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Καποδιστρίου ἡ ὀλιγαρχία, θρασυηθεῖσα ἐπὶ μᾶλλον, ἐτέλεσε φοβερὰ ὄργια εἰς βῆρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ βασιλέως Ὀθωνος. Ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας, τῆς συνταγματικῆς κατ' ὄνομα, πράγματι τῶν εὐαρίθμων προκρίτων, τῶν ἀξιούντων νὰ κυβερνῶσι τὸ δυστυχὲς ἀρτισύστατον ἑλληνικὸν κράτος, διεπράχθησαν στυγερὰ ἐγκλήματα, ὠθούντα τὸν τόπον πρὸς τὴν ἀναρχίαν. Σύγχρονος ἀντόπτης μάρτυς ἀναφέρει, « ὅτι οὐδεὶς πλέον ἐκῆδετο τῆς πατρίδος, ὅτι ἀπεσβέσθη καὶ ὁ τελευταῖος τῆς φιλοπατρίας σπινθῆρ, καὶ ὅτι πάντες ἐφρόντιζον περὶ τῶν ἰδίων. Τίς πρῶτος τ' ἀρπάσθη τὴν ἀρχήν, ἵνα κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ βασιλέως εὐρεθῆ κατέχων αὐτήν. Ὁ ὅτος ὑπῆρξεν ὁ καθυπέροχτος σκοπός, περὶ ὃν διεμάχοντο μὲν οἱ λογάδες τοῦ ἔθνους, κατεστρέφετο δὲ τὸ ἔθνος αὐτό ». Ἄλλος ξένος ἔγραψε

τὰ ἀκόλουθα: « Ἐν ὅσῳ ὑπάρχει ἡ παροῦσα γενεά, οἱ προὔχοντες, ἕνεκα συμφερόντων καὶ παθῶν συνενοόμενοι, θὰ παραλύωσι ραδιουργοῦντες πᾶσαν οἰανδήποτε τάξιν πραγμάτων, οὐδέποτε δὲ θὰ ὑποστηρίξωσι, καὶ τὸ χεῖριστον, οὐδέποτε θὰ δημιουργήσωσι Κυβέρνησιν. Ὁ Ἄγγλος ἀντιπρόεδρος εἶπέ μοι πολλάκις, ὅτι εἴποτε κληθῶσιν οἱ ἄνθρωποι οὔτοι εἰς καταρτισμὸν Κυβερνήσεως, ἡ χώρα θὰ ὑποκέρη αἴθρις εἰς πανώλεθρον ἀναρχίαν¹ ». Τοιαύτη ἐπῆλθεν ἐν Ἑλλάδι κατάστασις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καποδιστριαῦ. Κράτος ἄνευ Κυβερνήσεως, ἄνευ δικαιοσύνης, ἄνευ ἀσφαλείας, ἄνευ ἰδιοκτησίας.

Ἄνευ παρήχεται πολὺς χρόνος, καὶ ὁ βασιλεὺς Ὀθων κατήχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἐκέκμητο μὲν ἱκανὰ προσόντα, ἵνα ἀναγκασθῆ καὶ ἐπιβληθῆ, πρωτίστως τὴν καταγωγὴν, ὡς υἱὸς μεγάλου φιλέλληρος, διὰ λόγων καὶ δι' ἔργων συνδρομότης τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλληνικῆς παλληγγευσίας, ἀλλ' ἔστερεῖτο δυστηχῶς ἑτέρων προσόντων, ἵνα κατασιῆ ἄξιος ἡγεμῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἦτο νεώτατος τὴν ἡλικίαν, ἡ δὲ ἀντιβασιλεία, ἣτις ἐδόθη εἰς αὐτόν, ἀποτελουμένη ἐξ ἀνδρῶν, ἀγροούτων τὰ τοῦ τόπου, ἔστερημένων πρακτικοῦ πνεύματος, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ διαιρεθέντων πρὸς ἀλλήλους, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς ὡς ἔδει. Ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης ἡ ὀλιγαρχία ἐνισχύθη μᾶλλον ἢ ἐξησθένησε κατὰ τὴν περίοδον τῆς βασιλικῆς ἀντιβασιλείας. Ὅτε δὲ ἐπῆλθεν ἐπὶ τέλος ἡ ἐνηλικιότης τοῦ Ὀθωνος, καὶ ὁ νέος βασιλεὺς ἀνελάμβανε τὰ ἥθη τῆς ἐξουσίας, κατεδεικνύετό τι ὑλιβερόν, ὅτι ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος ἦτο μὲν ἀγαθὸς καὶ ἐνάρετος, ἀλλ' ἔστερεῖτο ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τῶν πλεονεκτημάτων δημοουργικοῦ ἀνδρός, οἷος ἀπηγεῖτο κατὰ τοὺς πρώτους ἐκείνους χρόνους τῆς ἐλληνικῆς Πολιτείας. Καὶ ἦτο μὲν ἐπίμονος, λεπτολόγος, ἀρχικός, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιδείξῃ τὴν ὑπεροχὴν ἐκείνην, ἣτις ἀπαιτεῖται πρὸς ἐπιβολὴν ἐν κοινωσίαις ἀκαταρτίστοις. Ἡ ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλάς, ἣτις κατὰ τοὺς θυελλώδεις χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως δὲν εὔρε τὸν παράκλητον ἡγεμόνα, ἵνα τὴν ὀδηγήσῃ πρὸς τὴν νίκην καὶ τὴν ἐπιτυχίαν, ἣτις βραδύτερον ἐν τῷ Κυβερνήτῃ εὔρε τὸν ὑπέροχον μόνον διοικητικὸν ἄνδρα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν στρατιωτικὸν ἀρχηγόν, ὅστις νὰ ἐπιβληθῆ ἐπὶ τῶν δυσνοτάκτων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων διὰ τῆς πεγρῆς, ὅσον καὶ διὰ τοῦ νόμου, θὰ ἦτο

¹ Ν. Δραγοῦμη Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις.

εὐτυχεστάτη, ἂν εὗρισκε τὸν τοιοῦτον βασιλέα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ὀθωνος. Τίς ἐκ τῶν ἀξιούτων νὰ κυβερνήσῃ τὸν τόπον ὀλιγαρχικῶν ἐπικαθημερινῇ παραβίσει τῶν νόμων θὰ ἐτόλμα νὰ προσβλέψῃ πρὸς βασιλέα σιδηροφοροῦντα : Ἐφόρει ὁ Ὀθων τὴν φουστανέλλαν, τὸ ἐθνικὸν ἔνδυμα, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο διὰ αὐτῆς καὶ μόνης νὰ ἐπιβληθῇ. Ὁ βασιλικὸς αὐτοῦ τίτλος δὲν ἦτο ἐπαρκὴς νὰ τὸν καταστήσῃ σεβαστὸν ἐν τῷ μέσῳ κοινωνίας, μάλιστα ἐξελθούσης ἐκ τῆς ἀναρχίας καὶ τῆς δουλείας, αὐταρχικῆς δὲ κυβερνωμένης ὑπὸ ἰδιοτελοῦς ὀλιγαρχίας. (Ὅτιω συνετρίβητο ἡσήμερον καὶ ἐπεχώρει ἡ βασιλικὴ δύναμις πρὸ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ τῶν προκρίτων, πρὸ τοῦ ἀρματωλισμοῦ τῶν στρατιωτικῶν, οἵτινες ἐπικαλούμενοι τὰς λαϊκὰς ἐλευθερίας, ἐξηνάγκαζον τὸν βασιλέα διὰ στρατιωτικῆς ἐν Ἀθήναις στάσεως, εἰς ἣν ὅμως συμμετεῖχον καὶ ἐπρωτοστάται οἱ πολιτικοί, νὰ παραχωρήσῃ τῇ Ἑλλάδι Σύνταγμα, κληθείσης πρὸς τοῦτο τῆς περιφήμου Ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ 1843.

Εἶνε περίφημος ἡ Ἐθνοσυνέλευσις αὕτη. Οὐχὶ διότι συνέταξε τὸ προσῆκον πολίτευμα, οὐχὶ διότι συνετέλεσεν εἰς τὴν κρείττονα καὶ σκοπιμωτέραν ὁργάνωσιν τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας. Ἄν ἐφιλοτιμεῖτο τοῦλάχιστον νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ διοικητικὸν πρόγραμμα τοῦ Καποδιστριαίου ! Ὅτι κατώρθωσε νὰ προίξῃ εἶνε ἡ ἀντιγραφὴ συνταγματικῶν τινος χάριτος ἐκ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑποδεικνυομένων ὡς πανάκεια παντὸς κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ νοσήματος· ἀλλ' ἠκιστα ἐμερίμνησε τίνι τρόπῳ ἠδύνατο νὰ ὁργανωθῇ τὸ νέον ἑλληνικὸν κράτος στρατιωτικώτερον, καθ' ἑστάμενον ἡμέραν τινὰ ἱκανὸν νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τῆς ἄρτι ἐκλιπούσης γενεᾶς, ἐν τοῖς κόλποις τῆς ὁποίας ἐπρωτοστάτησαν καὶ οἱ ἀγωνισταὶ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου. Οὔτε ὁ βασιλεύς, οὔτε οἱ δημιουργοὶ τοῦ Συντάγματος κατενόησαν τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῶν. Ἐψηφίσθη, ἐκυρώθη τὸ ἑλληνικὸν Σύνταγμα. Ἀλλ' ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔμεινε χάρτης ἄγραφος, μηδενὸς τηρήσαντος τὰς διατάξεις αὐτοῦ, μήτε τῶν ὀλιγαρχικῶν, οἵτινες προδύλασαν τὴν πολιτικὴν ἐκείνην μεταβολήν, μήτε τοῦ Ὀθωνος, ὅστις τὸ ἀπεστρέφετο.

Ὅσάκις οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου, οἱ πολιτικοὶ τοῦ Συντάγματος, ἀνεκλίμβανον τὴν ἐξουσίαν, ἀπεδείκνυον διὰ τῶν πραγμάτων, διὰ τῶν ἐκλογικῶν ἐπεμβάσεων καὶ τῶν συναφῶν αὐταῖς παρανομιῶν, ὅτι ἦσαν Συνταγματικοί, ἐφ' ὅσον διετέλουν ἐκτὸς τῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἐν τῇ ἐξουσίᾳ μετεμορφοῦντο εἰς τοὺς χειρόστους ἀντισυνταγματικούς.

Ὁ Ὄθων δὲν ἠδύνατο ἢ τὰ εὐφραίνηται ἐπὶ τῷ θλιβερῷ τούτῳ φαινομένῳ, τῆς πολιτικῆς ἀλλαξοπιστίας τοῦ χειρίστου εἶδους, δικαιολογῶν οὕτω τὴν ἑαυτοῦ πολιτικὴν, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἦτο ἔορμος πρὸς συνταγματικὰς ἐλευθερίας. Καὶ τίς ἢ ἀφορμὴ τῆς ἀποτυχίας ταύτης ; Τὸ πολιτικῶς ἄωρον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ; Βεβαίως καὶ τοῦτο· ἀλλ' ὑπὲρ τὴν ἔλλειψιν πολιτικῆς ἑτοιμότητος τοῦ λαοῦ ἦτο ἡ ἔλλειψις πολιτικῆς εὐσυνειδησίας καὶ εὐλακρείας τῶν προκρίτων, τῶν κοτσάμπιδων, οἵτινες ἔφερον τὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας ἀνὰ τὰ χεῖλη μόνον, ὅτε δὲν ἐνέμοντο ἢ μᾶλλον δὲν ἐλυμαίνοντο τὰ δημόσια, ἀλλὰ καταλαμβάνοντες τὴν ἐξουσίαν, μετεμορφοῦντο εἰς τοὺς χειρίστους δαίμονας τῆς ἀκολασίας, τῆς παρανομίας καὶ τῆς ἀνθαιρεσίας.

Ἄλλ' εἶνε ἀξία ἰδιαίτερας ἀναγραφῆς καὶ μνείας ἡ περίφημος αὕτη Ἐθνοσυνέλευσις τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου καὶ δι' ἄλλο αὐτῆς κατόρθωμα, ἢ μᾶλλον πραξικόπημα κατὰ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Τίς ἀγνοεῖ, ὅτι τὸ νέον ἑλληνικὸν κράτος ἰδρύθη διὰ ποταμῶν αἱμάτων τῶν παρελλήνων, διὰ τῶν θυσιῶν πάντων τῶν τμημάτων τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος ; Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Ἡπειρος, ἡ Θεσσαλία, ἡ Μακεδονία, ἡ Θράκη, ἡ ἑλληνικὴ Μικρασία μεθ' ἁπασῶν τῶν ἑλληνίδων νήσων προσήνεγκον τὸν λίθον αὐτῶν πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ μεγάλου τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας. Ἐν αὐτῇ τῇ Ἐθνοσυνελεύσει παρήδρευον ἀντιπρόσωποι πάντων τούτων τῶν τμημάτων τοῦ τε ἐλευθέρου καὶ τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἐν τούτοις, κατ' ἀποφράδα τινὰ ἡμέραν, συνεζητεῖτο ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει ταύτῃ ἀνόσιος καὶ μιαινὴ πρότασις, ἡ τοῦ χωρισμοῦ τῶν Ἑλλήνων εἰς ἀὐτόχθονας καὶ ἔτεροχθονας, καὶ ἐξεδίδετο ἀμέσως τὸ διαβόητον ψήφισμα, δι' οὗ κατετέμενετο ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς ὁ Ἑλληνισμός. Ὁ σάραξ τῆς διαιρέσεως εἰσῆρχετο εἰς τὸν ὄργανισμὸν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων κατέλειπον τὸ εὐθὲρον ἔδαφος τῆς διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν ἐλευθερωθείσης πατρίδος. Οἱ δὲ ἐν ἐπιμιξίᾳ καὶ ἐπικουωνίᾳ διατελοῦντες ὁμογενεῖς μετὰ τῶν Μολδοβλάχων, τῶν Σέρβων, τῶν Βουλγάρων προσήγγιζον αὐτούς, συνεταιριζόμενοι σὺν τῷ χρόνῳ πρὸς ἐπίδιωξιν ἰδίας ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως καὶ αὐτονομίας. Οὐκ ὀλίγοι καθίσταντο ἀρχηγοὶ τῆς νέας ταύτης ἱστορικῆς κινήσεως ἐν ταῖς μὴ ἑλληνοφώνοις ταύταις χώραις τοῦ Αἴμου. Αἱ πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τοὺς Ἑλληνας συμπάθειαι ἀπεσβέννυντο, παρεμβάινοῦσης

καὶ τῆς ξένης ἀνθελληνικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἐλευθέρα Ἑλλάς, ἀντὶ τὰ φιλοτιμηθῆναι τὰ καταστῆ κέντρον καὶ πυρῆν, οὐ μόνον ἐθνικῆς πανελληνίου κινήσεως, ἀλλὰ καὶ χριστιανικῆς ἀκόμης, περιετυλίχθη εἰς τὰ σάβανα τοῦ αὐτοχθονισμοῦ. Καὶ ἔπεσε μὲν ἡ θεωρία αὕτη ὑπὸ τὴν κατακραυγὴν καὶ τὴν καταδίκην τοῦ πανελληνίου, τῶν τε ἐλευθέρων καὶ τῶν ἀλυτρώτων, ἀλλὰ τὸ ῥῆγμα ἐγένετο, ἡ διάστασις ἐτελέσθη. Παρατηρητέον ἐν ταύτοις, ὅτι ἡ θεωρία αὕτη τοῦ αὐτοχθονισμοῦ, ἀκρίτως ριψιδεῖσα ἐν τοῖς κόλποις τῆς Συνελεύσεως ἐκείνης, ὑπεστηρίχθη μετὰ ζήλου ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ἐκείνης πολιτικῆς, ἥτις ἀπὸ τῆς τετάρτης ἤδη δεκαετηρίδος τοῦ δεκάτου ἐνῆτου αἰῶνος ἤρξατο ὑπονομεύουσα τὰ θεμέλια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ σκοπὸς ἐπετεύχθη, ἐπῆλθεν ἡ ψυχρότης, ἡ ἀδιαφορία μεταξὺ τῶν ὁμοφύλων, ὧν οὐκ ὀλίγοι προσῆλθον εἰς συνεργασίαν μετὰ λαῶν ἄλλοφύλων, καταστάντες ἐπὶ τέλους ἐχθροὶ ἀμείλικτοι, ἀποστάται τῆς ἰδίας πατρίδος.

Εἰς τίνα ν' ἀποδοθῆναι τὰ πραξικόπημα ταῦτα κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐνότητος, τὸ προκλήθην διὰ τοῦ ψηφίσματος τῶν αὐτοχθόνων καὶ ἑτεροχθόνων; Εἰς τὸν βασιλέα Ὀθῶνα; Ὁχι. Ἐκεῖνος ἦτο κατ' ὄλον τὸν χρόνον τῆς βασιλείας του ὁ πανελληνικώτατος τῶν Ἑλλήνων, μεγαλοϊδεάτης ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ψυχῆ τε καὶ σώματι. Εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν; Ὁ ἀτυχῆς λαός, ἐξ ὀνόματος τοῦ ὁποίου τσαῦτα ἐτελέσθησαν ἐγκλήματα κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους διάστημα, ὑπῆρξεν ὅλος ξένος καὶ ἀμέτοχος πρὸς τὰς συζητήσεις τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἥτις κατὰ τύπους μόνον τὸν ἐξεπροσώπει. Ἡ ὀλιγαρχία, ἐν τῇ διανομῇ τῶν λαφύρων τῆς ἐξουσίας, εἶνε ἡ προκαλέσασα τὴν καταχθόνιον καὶ ἀντιεθνικὴν συζήτησιν. Ἡ ζήτησις μεγάλη, ἡ προσφορὰ ἐλαχίστη. Ἐπρεπε γὰρ κατασιῶσιν ἐκποδῶν ἀπαιτηταί τινες καὶ ἐγένετο ἡ ἐφεύρεσις αὕτη. Οἱ Ἕλληνες διηρέθησαν εἰς αὐτόχθονας καὶ ἑτερόχθονας!

Ἄλλ' ἄλλοι λαοί, σοβαρότεροι ἡμῶν καὶ ἐμβριθέστεροι, εἰ καὶ κατώτεροι τὴν πνευματικὴν φύσιν, ἄλλως ἐσκέφθησαν καὶ ἐπραξάν.

Ὁ βουλγαρικὸς ἐγκέφαλος δὲν ἔχει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἅπαντα τὰ πνευματικὰ συστατικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐγκεφάλου.

Ἄλλ' ἔχει τι, οὗ στερεῖται ὁ ἑλληνικός· ἀντιλαμβάνεται τῶν πραγμάτων, ὅπως ἔχουσι· πρωτίστως ζητεῖ τὸ γρήγορον καὶ τὸ συμφέρον. Ὅτε ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Τουρκίας συνέστη ἡ νέα Βουλγαρία,

ἡ βουλγαρικὴ πολιτικὴ δὲν περιορίσθη ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἡγεμονίας· κατ' ἐξοχὴν ἐξεδηλώθη ἐν Μακεδονίᾳ. Οἱ ἐκ τῆς χώρας ταύτης σλαβόφωνοι καὶ βουλγαρόφωνοι, ἐπίστε καὶ ἑλληνόφωνοι πληθυσμοί, μεταβαίνοντες εἰς Βουλγαρίαν, εὐρίσκουσιν ὑποδοχὴν, παροχὴν δημοσίων θέσεων καὶ ὅτι ἄλλο δύναται νὰ γοητεύσῃ συνήθως τὸν ἄνθρωπον. Τοιοῦτό τι δὲν ἐγίνετο πρότερον καὶ δὲν γίνεται μέχρι τῆς σήμερον καὶ ἐν Ρωμανίᾳ καὶ ἐν Σερβίᾳ; Οἱ Μακεδόνες οὗτοι, ἐν Βουλγαρίᾳ ἐγκαθιστάμενοι, τιμῶμενοι καὶ ἰσχυροὶ καθιστάμενοι ἐν τῇ χώρᾳ, μεταβάλλονται σὺν τῷ χρόνῳ εἰς φανατικωτάτους Βουλγάρους, τοῦθ' ὃ περὶ σημαίνει εἰς φανατικωτάτους μισέλληνας. Εἰς χιλιάδας ἀριθμοῦνται οἱ ἐκ Μακεδονίας ὑπηρετοῦντες σήμερον ἐν τῷ βουλγαρικῷ στρατῷ καὶ τῇ βουλγαρικῇ διοικήσει, οἱ πλεῖστοι τούτων ἑλληνόφωνοι. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης κατώρθωσεν ἡ ἀκατέργαστος Βουλγαρία νὰ δημιουργήσῃ βουλγαρικὸν ζήτημα ἐν Μακεδονίᾳ. Ἄλλ' ὁ ὑπέροχος ἑλληνικὸς ἐγκέφαλος ἐπραξε πᾶν τὸναντίον διὰ τοῦ ψηφίσματος τῶν αὐτοχθόνων καὶ ἑτεροχθόνων.

Ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν. Διὰ τὸ μέγα τοῦτο ἔγκλημα κατὰ τῆς ἐθνικῆς ιδέας εὐθύνεται ἡ ὀλιγαρχία, ὑποθέσασα ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἰδρύθη πρὸς πορισμὸν τῶν συμφερόντων εὐαρίθμων οἰκογενειῶν. Διότι τὸ ὀλιγαρχικὸν σύστημα εἶνε τὸ φιλαυτότατον τῶν πολιτικῶν συστημάτων. Ἡ δημοκρατία κέκτηται ἀείποτε εὐγενέστατα αἰσθήματα· ἡ μοναρχία ἔχει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φιλοδοξίας· ἀλλ' ἡ ὀλιγαρχία, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία, σπανιότανα κατελήφθη ἐκ φιλοδοξίας· ἀποβλέπει πρωτίστως εἰς τὰ συμφέροντα τῆς τάξεως, εἰς τὴν ἐν ραστώνῃ ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐξουσίας.

Ἡ ἑλληνικὴ ὀλιγαρχία δὲν ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ τὸν κανόνα τοῦτον. Ἐκ τούτου ἡ ἀποτυχία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, παρὰ τὰς καταδήλους ἐπιτυχίας τοῦ ἔθνους, ἐπιτυχίας παρὰ τε τῶν ἐχθρῶν καὶ τῶν φίλων ἀνομολογουμένας.